

TINE DEBELJAK KOT LITERARNI ZGODOVINAR*

Literarni zgodovinar, kritik, prevajalec in urednik Tine Debeljak je na področju slovenske literarne vede od svojega zgodnjega začetka naprej (prvič je javno nastopil s prispevkom kot sedemnajstleten mladenič – gimnazijec) primer znanstvenika z zelo širokim spektrom zanimanja in znanja. Področja njegovega dela zajemajo kritiko, prevode in literarnozgodovinske študije v periodiki in knjižnih izdajah. Velik del njegovega interesa je veljal slovenskim književnostim, ki jih je predstavljal s prevodi temeljnih del in s študijami; posebej velja omeniti Debeljakovo raziskovanje južnoslovanskih književnosti, ki jim je posvetil cikel študij o pripovedni prozi in posebej o romanu (DiS 1933). Debeljak je bil dober poznavalec evropskih literatur in literarnih tokov in je svoje znanje pogosto vnesel v primerjalne analize pri spoznavanju slogovnih in motivnih lastnosti slovenske književnosti dvajsetega stoletja, kar mu je bilo v veliko pomoč pri določanju tipologije, ki se ji je posebej rad posvečal v raziskavah o razcepu stilnih smeri po prvi svetovni vojni in tudi v času rasti zdomske književnosti. Debeljakovo literarnozgodovinsko delo je raslo v času vzpona slovenske ekspresionizma, ki se mu je odzival s študijami in problemskimi analizami. Med prvimi njegovimi literarnimi ocenami je bila predstavitev pesnika Vojeslava Moleta ob izidu pesniške zbirke *Tristia ex Siberia* (Zora – Luč 1920), nato oznaka pesniškega dela Antona Vodnika (Mentor 1922/23), mladega Ivana Preglja (Križ na gori 1925) in vrstnika Srečka Kosovela. Tedanje literarno dogajanje, v katerega središče je Debeljak postavil prozo Ivana Preglja, je poimenoval »domačijski ekspresivni realizem« (DiS 1927), ki se mu zdi ustrezen pogoj za dobro literaturo, »ki kot naravna oblika življenja poudarja njegovo zdravje in etos« (L. Legiša, *Zgodovina slovenskega slovstva*, SM VI, 1969, 212).

Tine Debeljak je svoje kritike in literarne študije po večini objavljajl v *Križu na gori*, posebno tudi v *Domu in svetu*, krajše ocene pa v časopisu *Slovenec*, kjer je bil urednik za kulturo. V tem času je Debeljak pogosto opredeljeval svoja estetska izhodišča, med katerimi je zanimiva misel, da umetnostni zakoni niso odvisni od ideološke presoje, da so torej drugačni od vseh drugih, kar je zapisal v članku *Naše kritično stališče* (*Slovenec*, 1935; F. Zdravec, *Zgodovina slovenskega slovstva* 1972, 7. knj. 18). V dvajsetih letih je Debeljak tudi živo posegal v polemike o naravi sočasnih stilnih tokov in ob podobi slovenske književnosti. Ločil je dvoje realističnih smeri: metafizični realizem, kot ga je gojila struja »križarjev«, in novi realizem v *Mladini*, po Kosovelu imenovan tudi mistični novi realizem. Debeljaka je posebej zanimal metafizični realizem, o katerem je pisal v študiji o Srečku Kosovelu (*Križ na gori* 1926/27). Vrh prvega obdobja Debeljakovega literarnozgodovinskega dela je vsekakor njegova monografska študija o literarnem delu Ivana Preglja (DiS 1933), ki je bila napisana ob pisateljevi petdesetletnici.

Študija kaže metodološke značilnosti, ki jim je bil Debeljak zvest tudi v poznejših znanstvenih razpravah in študijah. Na osnovi natančno predstavljenega biografskega, bibliografskega, kritičnega in korespondenčnega gradiva je oblikoval pisateljev portret v razsežnostih njegovega človeškega duhovnega razvoja in njegove umetniške rasti; z izjemnim občutkom za prepoznavanje temeljnih sestavin Pregljevega umetniškega dela presoja posamezna besedila, jih vrednoti in včasih tudi polemizira z avtorjem, ko najde slabotna mesta

* Referat na simpoziju o dr. Tinetu Debeljaku (Škofja Loka 1903 – Buenos Aires 1989), Škofja Loka 19. 10. 1990.

v njegovem ustvarjanju. Ob navdušenju pa Debeljak z zanosom poudarja Pregljevo umetniško moč in pomen za slovensko književnost.

Študija o Preglju je v tem času eno izmed izstopajočih literarnozgodovinskih dejanj ter postavlja Debeljaka ob Franceta Koblarja in Ivana Prijatelja.

Ob spremljanju slovenske književnosti dvajsetih in tridesetih let se je Debeljak na svojstven način opredeljeval do domala vseh literarnih pojavov, ki jih je presojal z umirjenim tradicionalističnim estetskim nazorom. Njegov ideal je bila ustaljena, slovenski duhovni dediščini zvesta pesniška smer. Menil je, da razgled po moderni evropski literaturi ne bi smel izriniti temeljne slovenske tradicije v literarni snovi in formi. Zato je izjemno cenil poezijo Josipa Murna, katerega vpliv je z veseljem opazil pri mlajših generacijah, in se navduševal nad polnostjo Kocbekove poezije.

Zanimiv je Debeljakov odnos do ekspresionizma, do katerega je bil kritičen. Prepričan je bil, da je potrebno ekspresionizem premagati in književnosti omogočiti stik med duhovnim in realističnim. Model takega ravnotežja je našel v Prešernovi, Kettejevi in Balantičevi poeziji, kar se je posebej izrazilo v študiji o Balantičevem Vencu sonetnih vencev (DiS 1944).

Debeljakovo delo se je na prelomnici njegovega življenja in dela izoblikovalo v več drobnih študij o pisateljih iz katoliškega literarnega kroga. S posebno naklonjenostjo je pisal o Stanku Majcnu, Narteju Velikonji, večkrat o Balantičevi poeziji, ki se ji je posebej posvetil ob nastajanju pesniške zbirke Muževna steblika (1942) in ob izdaji zbirke »V ognju groze plapolam«, 1944.

Čisto teoretične razprave so bile Tinetu Debeljaku sicer tuje (Smolej, Zgodovina slovenskega slovstva, SM, VII, 1971, 338) in jih ni načenjal, z izjemo, ki jo je narekovala medvojna situacija, v kateri se je znašla skupina katoliških pisateljev in intelektualcev. Tako se je izpovedal v članku Duh medvojne književnosti (Zbornik zimske pomoči 1944):

»Vsa ta književnost, ki je nastala v razdobju, za katero so nekateri razglašali brezpogojni kulturni molk, nima samo svete naloge, vezati kontinuiteto s slovenskim leposlovnim ustvarjanjem prejšnjih dob ter tako vzdrževati svetli plamenček kulturnega delovanja iz roda v rod, iz lepih dob v čas tegobe in smrti, iz dni vriskajočih polnih grl v čase pridušenega jecljanja, temveč ima tudi dolžnost do duhovno dediščino dopolnjevati, organsko razvijati in jo pripravljati za izrazilo novih razmer in novega duha, ki veje v nas in čez nas« (Smolej: 259).

V nadaljevanju se dotika stilnih vprašanj, ko pravi: »Ta čas namreč ne prenese tistega eksperimentiranja, kakršno je bilo v slovenskem slovstvu v preteklih dvajsetih letih. Tedaj je bil na eni strani značilen beg iz življenja v zamaknjenost onostranstva, neki solipsizem, na drugi pa tostranska zamaknjenost v zemljo, v sodobnost, v skrajnji materialistični kolektivizem. Prva smer je prevladovala v prvem desetletju (poezija) . . . Drugo desetletje je ob glavnem viru navdiha, stvarnosti, dalo epiko. Usmerjena je bila v sodobnost, ki jo je hotela po svoje, izvorno oblikovati po svojih težnjah: bila je izrazito smotrna, vsa težeča po prelomu s konservativnostjo in slovensko tradicionalnostjo, hlepeča . . . po novem človeku, po novem rodu, po novi uglasitvi svetovnega razglasja . . . Ni vedno tvorna samo naprednost in modernost za vsako ceno, temveč je tudi tradicija duha, to je – življenje naroda.

. . . Realistična tradicija prejšnjih pisateljev mojstrov je postala zopet živa, to je plodna za nov čas, ki je začutil sorodnost z njo, ne da bi postal nazadnjaški . . . Z uravnoteženjem nasprotij je namreč povezana sprememba ustvarjajočega duha, vsebina in oblika.« (Smolej: 261)

Debeljak v tem članku, v katerem se je njegova literarnonazorska misel zgostila do največje mere, poskuša najti vizijo prihodnjega razvoja slovenske književnosti ter ji napoveduje: »Iz tendence tragičnega razkroja v tendenco idiličnega skladja, iz pesimizma v optimizem, iz moralnega razkroja v poudarek dobrega človeka, iz socialnega upora v hvalnico povezanosti vseh družbenih slojev in ljubezni, iz bega v mesto v poveljevanje dela na zemlji, skratka: osnovna vera v človeka kot slabega, kot človeka-živali se je spremenila v vero v dobrega človeka . . . to je moderna revolucionarna prvina, kot rešitev iz težav našega časa, ki proti razkrajanju človeške in slovenske skupnosti pa moralnega idealizma zopet hoče zidati na temelju žlahtne podobe slovenskega človeka, njegove privezanosti na domačo moralno in religiozno tradicijo.«

Debeljak je tako oblikoval svoja idejna in estetska načela, na katerih temeljijo tudi njegove literarnozgodovinske sodbe in kritična stališča do časa, ko se njegovo delo prevesi v drugačne, dramatičnejše okoliščine, v katerih pa se je njegova ustvarjalnost domala brez prekinitve, le z večjo pozornostjo do lastnega pesniškega ustvarjanja v prvih letih po vojni, ohranila in razvijala naprej.

V Buenos Airesu je v okviru Slovenske kulturne akcije nadaljeval raziskave Balantičeve poezije (Pesmi, 1956) ter kot urednik opremil s študijami vrsto knjižnih izdaj Narteja Velikonje, Stanka Kocipra, Ivana Dolenca, Ivana Hribovška, Franceta Kunstlja, Stanka Majcna, Mirka Javornika, Ivana Preglja in drugih.

S Francetom Papežem sta pripravila obsežno Antologijo slovenskega zdomskega pesništva (1980), v kateri je Debeljak pripravil biobibliografske podatke o avtorjih. Tudi prevode je Tine Debeljak pogosto pospremil z opombami in spremnimi študijami (Dante, Jose Hernandez, Puškin idr.), še posebej pa je pomembno Debeljakovo delo, ob katerem je, kot nekoč v Domu in svetu, spodbujal tudi zdomske ustvarjalnost. Bil je natančen kronist literarnega ustvarjanja v zdomstvu. To potrjujeta študiji Panorama slovenskih leposlovnih ustvarjalcev v emigraciji (Koledar – Zbornik svobodne Slovenije, 1955) in predvsem obsežni pregled Trideset let zdomske emigracijske književnosti (Zbornik svobodne Slovenije, 1973/74).

Pregled zdomske književnosti obsega ustvarjalnost po vseh celinah, kjer živijo razseljeni Slovenci, od Evrope, Amerike, Azije in Avstralije. Gradivo je razporejeno po krajevnem načelu in z bibliografsko natančnostjo, upošteva leposlovje, časopise in druge tiske »tistega dela naroda, ki je pred tridesetimi leti v bedi in ponižanju zapuščal domovino« (Trideset let . . . ZSS, 381). Ob predstavitvah pisateljev presoja njihovo delo s spoštljivo previdnostjo, nihajoč med subjektivno prizadetostjo in strokovno utemeljenostjo. To dokazuje na primer Debeljakovo navdušenje nad črtico Potni list Mirka Javornika, ki jo imenuje »morda najmočnejšo literarno stvaritev emigracije«. Posebej se Debeljak navdušuje tudi nad Mauserjevim romanom Ljudje pod bičem in Spomini svetovnega popotnika Andreja Kobala; presoja, kdo sodi v zdomske književnost ter v krog priteguje tudi pisatelje, ki jih usoda sicer ni povezala s povojnimi begunci, a so kasneje svoje delo povezali z zdomskimi publikacijami.

Pregled obsega dragoceno gradivo za študij in zelo zanimive tipološke oznake zdomske književnosti:

»Tako v emigracijskem slovstvu prihaja do izraza ustvarjanje v svobodi duha in slogov: od tradicionalnega domačijstva do baročno nabrekli historizma, družbenega sodobnega romana, ameriškega cowbojstva in fantastičnega vizionarstva, do pesniškega impresionizma in razpoloženskih razčustvovanj v metafizično filozofsko pesem in besedni konstruktivi-

zem, od političnih rapsodij do prigodniških epistol, od poročevalskega kramljanja »pod lipo« do svetovljanskega eseja, od revolucijskih dogodivščin do podob mednarodnega svetovnega položaja, od potopisov do filozofskih razprav: vsi odenki duhovnih naporov so prisotni v emigracijski književnosti.« (ZSS, 1973/74, 434)

Na koncu dodaja: »Tako je to književno ustvarjanje celota in enota zase in kdor jo bo vrednotil, jo bo zmožel – če ji hoče biti pravičen – vrednotiti iz nje same: pa tudi če bodo merila drugačna, je vendarle v njej marsikaj, kar se lahko meri s kvalitetnimi dosežki v domovini in v svetu. Kvantiteta pa naravnost preseneča.«

Debeljak v teh študijah nekoliko ostreje polemizira ob odzivih, kakršne doživlja zdomska književnost v domovini, oziroma ob vrednotenju zdomske književnosti v Sloveniji.

Med Debeljakovimi novjšimi študijami zavzema posebno mesto predstavitev poezije Karla Mauserja ob izdaji zbirke Zemlja sem in večnost, ki jo je Tine Debeljak pripravil ob prvi obletnici pesnikove smrti (1978). Občutenost in sugestivnost tega prikaza je zanimiva zato, ker jo opredeljuje prijateljstvo in skupna usoda; študija vsebuje detajle iz biografije in umešča Mauserjevo poezijo v slovensko književnost. Ko Debeljak analizira metaforiko in verz Mauserjevih pesmi, odkriva tudi temeljno filozofijo vsega pesnikovega literarnega dela. Strogi znanstveni dikciji se tu pridruži poetični izraz, s katerim avtor poudarja predstavo Mauserjeve poezije: »Samo hipna občutja so. Domisleki. Bežni zapisi trenutka. Pesniški dnevnik, kakor bi lahko imenovali to ustvarjanje. Pa so vendarle lirična stvaritev, biblijsko preprosta, pa silna v rahli čustvenosti srca, ki tudi v bralcu najde v srce z estetskim ugodjem in človeško plemenitostjo. Tako rahlo je to pesniško slikanje, da bi lahko govorili ob njem o pastelnih tihožitjih, o s svinčnikom zarisanih skicah navdihov, pa tudi o whitmanskih himničnih trepetanjih travnih bilk in o jedrski nabitosti razpoloženja, ki včasih skoraj v obliki parvrstičnih japonskih 'hajkajev' odkrivajo brezbrežne razsežnosti. Perspektive večnosti.« (K.M., Zemlja sem in večnost, 1978, 143)

Literarnozgodovinsko, uredniško in kritično delo Tineta Debeljaka obsega po delni bibliografiji, ki je bila sestavljena 1968, čez 50 knjižnih izdaj. Njegovo delo je torej izredno obsežno. Ob dejstvu, da je nastajalo v drugi polovici njegovega življenja v izrednih okoliščinah, vzbuja še večje spoštovanje. Debeljakove najboljše študije o literarnem ustvarjanju, posebno tiste, ki so posvečene delu Ivana Preglja, Franceta Balantiča in zdomskim pisateljem, še posebej utrjujejo pomen njegovega dela za slovensko književnost in literarno zgodovino.

Summary

UDC 886.3.09:929 Debeljak T.

TINE DEBELJAK AS A LITERARY HISTORIAN

According to the partial bibliography of Tine Debeljak, collected in 1968, his literary-historical, editorial and critical work comprises over fifty books. His *oeuvre* is therefore extremely extensive. Taking into account the fact that it emerged in the second half of his life in extraordinary circumstances, his work becomes even more awe-inspiring. Debeljak's best studies about literary creativity, especially those that discuss the work of Ivan Pregelj, France Balantič and Other emigrant writers, particularly stress the significance of his work within the context of Slovene literature and literary history.
